

Quan el futbol no era el rei. Els esports en els espais públics de la ciutat de València, 1875-1909*

per Carles Sirera Miralles

RESUM:

L'evolució de la pràctica esportiva en la ciutat de València ajuda a entendre els canvis i transformacions experimentats per la ciutat entre 1875-1909. En un primer moment, un petit grup d'homes creà el «Casino de Cazadores» per promocionar les seves carreres polítiques en les institucions locals i enfortir els partits conservador i liberal. Ells esdevingueren els portaveus dels caçadors i aconseguiren reunir centenars de persones amb les seves activitats. No obstant això, al principi de la dècada de 1890 la societat civil començà a actuar amb més autonomia en l'esfera pública. La difusió del ciclisme estigué associada amb un discurs democràtic partidari del govern de les classes mitjanes. Per altra part, les elits fracassaren en la seva persecució d'espais luxosos i exclusius per a l'esport i l'entreteniment, com el Jai-Alai o el Polo-Club. La victòria del blasquisme, com a partit de masses, en el consistori municipal, fou possible gràcies a la democratització que havia estat ampliant els espais públics.

PARAULES CLAU:

Història dels esports, espais públics, blasquisme, València.

ABSTRACT:

The evolution of sports in Valencia is revealing of the way the city changed during the 1875-1909 period. In the beginning there was the 'Casino de Cazadores', a game-shooting society created by a small group of men in order to promote their political careers in the local institutions as well as to reinforce the two alternately-ruling parties. The Casino became the public voice of all sportsmen and attracted hundreds of people from fairly wide social spectrum. In the 1890s, however, civil society began to act with greater autonomy in the public sphere. The wide spread of cycling came hand in hand with a democratic discourse in favour of middle-class rule, while the elites failed in their attempt to create exclusive spaces for sporting activity, such as the Jai-Alai or the Polo-Club. The conquest of municipal power by Blasco Ibáñez's regional brand of Republicanism, a true mass party, was made possible by this process of democratization of the public sphere.

KEY WORDS:

History of sport, public sphere, «Blasquisme», Republicanism, Valencia, Restoration period.

* Aquest article s'inclou dins del Projecte d'Investigació: *La formació de l'Estat liberal des de la perifèria valenciana, 1840-1900*. BHA-2002-02006.

Introducció

En el context acadèmic espanyol, les implicacions històriques i sociològiques de la pràctica esportiva no han estat un tema d'especial interès; mentre que, pel contrari, en el món universitari anglosaxó han sigut objecte d'estudi i recerca per a figures tan destacades com Anthony Giddens, Norbert Elias i J.A. Mangan.¹ En les nostres latituds, la producció bibliogràfica és quasi inexistent, a excepció dels destacats treballs de Carles Santacana i Xavier Pujades sobre Barcelona i Catalunya referits als anys 1875-1936,² que han mostrat com els primers clubs esportius catalans passaren de ser marcs de sociabilitat restrictius i exclusius a configurar les societats esportives i els espectacles multitudinaris que coneixem com a propis de les societats de masses modernes. Però si el cas barceloní és ben conegut, no es pot ben dir el mateix de ciutats com Madrid, Alacant o Bilbao, que no han sofert cap estudi rigorós i sistemàtic més enllà d'algunes publicacions disperses sobre els orígens d'històriques entitats esportives.

És per això que el present article pretén resumir les conclusions més destacables d'un treball d'investigació monogràfic centrat en les pràctiques esportives desenvolupades entre 1875-1909 en els espais públics de la ciutat de València, així com en les xarxes de sociabilitat que aquesta activitat propiciava. L'objecte d'estudi ha estat l'esport com una pràctica competitiva reglada que requereix el reconeixement com a iguals dels participants i el lliure sotmetiment a les mateixes regles de joc, a un marc normatiu comú. És, per tant, l'estudi dels esports una ferramenta per orientar millor una recerca de caràcter sociocultural.

Els caçadors de la Restauració

A principis del segle XIX, a València s'utilitzava el llit del riu Túria com un lloc on exercitar-se lliurement en el tir al colom, encara que a mitjans de la centúria aquesta activitat es comercialitzaria i concentraria en la zona del riu coneguda com a passeig de la Petxina, on els dijous i els festius, a canvi d'abonar el preu d'una entrada, es podia participar en el tir al colom en distintes modalitats: tirades col·lectives (que eren les més econòmiques i sortien per dotze quarts de real) o les conegudes com a «pacte rabiós», que enfrontaven l'habilitat del colomaire en la cria i la seva perícia en el llançament enfront de la punteria del tirador, ja que aquest sols pagava al primer per cada blanc errat.

1. J. HORNE, A. TOMLINSON i G. WHANNEL, *Understanding Sport. An Introduction to the Sociological and Cultural Analysis of Sport*, Nova York, Routledge, 2001.

2. X. PUJADAS i C. SANTACANA, *Història il·lustrada de l'esport a Catalunya. Vol I (1870-1931)*, Barcelona, Columna, 1994; «El Club deportivo como marco de sociabilidad en España. Una visión histórica (1850-1975)», *Hispania* LXIII/2, núm. 214 (2003), 505-522; «La mercantilización del ocio deportivo en España. El caso del fútbol», *Historia Social* 41, 2001, 147-167.

La consolidació del tir al colom, que esdevingué un entreteniment popular i un estímul per a la difusió de la colombofilia, dotà d'un caràcter singular la caça en la ciutat de València i els seus voltants. Les escopetes, en lloc de tindre el seu hàbitat natural en els paisatges agrestes i rurals, es vincularen a l'espai urbà i serviren per a l'exercici d'una activitat esportiva competitiva desenvolupada en un context artificial i creat voluntàriament per les persones. No deu resultar estrany, doncs, que en la dècada de 1880 es pogueren trobar, entre basars d'armes, armers i tendes d'efectes militars, deu establiments a la capital, mentre que sols hi havia nou llibreries.³

Aquesta afició sorgida en la ciutat trobà un punt d'encontre en 1879, quan es fundà El Casino de Cazadores de Valencia, que inaugurà un confortable club social i obrí un nou local per afinar la punteria sota el pont del Mar. L'entitat prompte comptà amb 400 socis i entre els seus objectius hi havia ajudar el Govern Civil en l'exacte compliment de les lleis sobre caça i pesca, intermediar en la concessió de les llicències de caça (que suposaven el pagament de 20 pessetes i experimentaren un augment de 3.368 en 1879, a 5.279 en 1881)⁴, i sufragar un vedat de caça a l'Albufera alhora que defensar el caràcter ferèstec d'aquest paratge enfront de l'extensió dels arrossars.

És fàcil suposar que aquesta associació havia de concentrar un bon nombre de personalitats del conservadorisme valencià, especialment si es té en compte que el seu president honorífic fou el marquès de Cáceres, cap dels conservadors valencians. Tanmateix, el seu primer president efectiu fou Manuel Cubells Muñoz, un comerciant que seria diputat provincial pels liberals, mentre que el seu tresorer fou Esteban Martínez Boronat, un industrial textil republicà-possibilista. La resta de membres de la junta directiva corresponien a un perfil semblant: el càrrec de comptador l'ocupava el ric comerciant Tomàs Díaz de Brito, i el vicecomptador era Miguel Paredes Martínez, qui en els pròxims anys començaria juntament amb el seu germà una carrera política en l'Ajuntament i en la Diputació Provincial en el bàndol dels constitucionalistes, fins que en 1887 serien processats per un cas de frau electoral. Entre tots ells, destaquen dos persones: per un costat, el secretari, Eduardo Vilar Torres, un metge fill de platers, qui iniciaria en aquests anys també una pròspera vida política amb els conservadors, arribaria a casar-se en 1898 amb la marquesa d'Ezenarro i esdevindria ell mateix marquès, i en 1907 diputat a Corts. Per altra part, entre tants escaladors socials vinguts de la classe mitjana, es podia trobar el vocal Tomàs Perelló, un velluter conegut a tota la ciutat per la seva traça amb l'escopeta.⁵

Aquest casino, nascut vuit anys abans de la llei d'associacions, era un nou marc de sociabilitat promogut per persones afectes al sistema alfonsí, que utilit-

3. C. LOMBART, *Valencia antigua y moderna. Guía de forasteros. La más detallada y completa que se conoce*, Pascual Aguilar, 1887, 811-832.

4. *El Almanaque de Las Provincias 1882*, València, Imp. Doménech, 223.

5. *El Almanaque de Las Provincias 1880*, València, Imp. Doménech, 134. *El Almanaque de Las Provincias 1907*, València, Imp. Doménech, 386-387.

zaren aquesta entitat privada per a configurar-se com a interlocutors i col·laboradors amb el Govern Civil i encetar carreres polítiques centrades en l'Ajuntament i la Diputació Provincial. El seu moment àlgid de repercussió social el tindrien en 1886, quan els caçadors de Gandia reptaren els del cap i casal. El Casino de Cazadores aprofità l'ocasió per alçar-se com a representant de tots els caçadors i escollir els tiradors que havien de representar l'honor de la ciutat. A més, coordinaren les apostes i contractaren el servei de trens que permetria el desplaçament dels aficionats a l'escenari de la competició. Amb el suport de tota la premsa, aconseguiren reunir un mínim de 8.000 persones en el poble de Carcaixent, on es disputà el repte amb una contundent victòria per a la capital. Aquesta fita fou utilitzada pel periòdic conservador *Las Provincias* per a projectar la imatge d'una ciutat interclassista i unida en el seu amor per l'esport i els seus alts ideals,⁶ una ciutat orgullosa del seu passat i les tradicions valencianes que l'agermanaven amb Gandia.

Després de l'aclaparador èxit, el Casino celebrà distints certàmens de tir durant la Fira de Juliol entre 1886 i 1891, que congregaren concursants provinents de les classes mitjanes: advocats, metges, impressors, empleats, militars... Després de 1891, aquesta entitat passà a un estat letàrgic, fins que un dia sense determinar abans del nou segle es dissolgué. La caça i el tir passaren de nou a ser una pràctica molt més individual i privada, sense quasi repercussió pública; probablement, perquè el casino perdé part de la seva utilitat com a centre de poder informal en paral·lel a la mateixa Administració pública, ja que els incentius polítics per a la gestió col·lectiva d'aquesta afició començaren a disminuir a partir de 1890, quan augmentà la diversificació i autonomia de l'espai públic de la ciutat.

Espais privats i esports populars

A València, com passava a la resta d'Europa, el 1880 obligué la primera pista de patinatge, l'Skating-Ring, situada en el passeig de l'Albereda, l'escenari públic de sociabilitat burgesa per excel·lència. Amb l'excusa dels patins, els joves de bona família d'ambdós sexes podien reunir-se en un ambient més informal i relacionar-se d'una manera distenguda que, a més, afavoria el contacte físic més o menys involuntari. Desgraciadament, aquest teatre d'operacions idíl·lic per al flirteig dels elegants s'acabà en 1885, quan el primer propietari de la pista decidí traspasar el negoci. Aquest passà a denominar-se Skating-Garden i canvià la seva política de preus per a arribar a un públic més popular.⁷ Com es lògic, es produí una pavorosa fugida dels valencians de les classes altes, perquè en ser

6. *El Almanaque de Las Provincias 1887*, València, Imp. Doménech, 314.

7. T. LLORENTE FALCÓ, *Memorias de un setentón, Vol II*, València, Federico Doménech, 2001, 239-240.

un espai on la segregació per sexes s'atenuava, s'havia d'augmentar la segregació per raons de classe, ja que les senyoretetes «*de la sociedad cursi*» podien patir contactes i cometre equívocs desagradables.

No seria fins al 1897 que les principals fortunes de la ciutat, vinculades a la Sociedad Valenciana de Agricultura, intentarien posar remei a aquesta situació. En aquell any, inauguraren un exclusiu i sofisticat Polo-Club la principal atracció del qual seria una pista de patinatge privada i protegida enfront d'intrusions no desitjades. Malgrat que el centre d'atenció havien de ser els cavalls, l'hípica mancava per complet de tradició en la ciutat. La Real Maestranza, institució que reunia la noblesa de títol i tenia com a lema Equestris labor nobilitati decus, s'havia mostrat sempre indiferent respecte de les qüestions equines,⁸ i el Polo-Club tampoc no pretenia omplir aquest buit. El principal objectiu era fer funcionar un lloc confortable, privat i a l'aire lliure, per tal que els joves d'ambdós sexes pogueren divertir-se i conèixer-se. Durant els tres mesos de vida del club, la seva activitat estigué caracteritzada per les festes de societat i mai no pogué despertar l'interés ni la voluntat per practicar els esports hípics entre els assistents.

L'entitat es dissolgué al poc de temps, probablement perquè les grans fortunes valencianes no estaven disposades a sufragar les despeses que el polo requeria, ni els seus fills a practicar-lo. Al cap i a la fi, s'havia tractat d'oferir un entreteniment tenyit amb colors aristocràtics. Les classes més distingides s'havien trobat en la paradoxa que, en la seva recerca de pautes socials més obertes per als seus fills i filles, havien de fer front a l'accés a l'oci i els espais públics de les classes més populars. Això feia que la flexibilitat en les convencions socials en una direcció obligara a alçar barreres socials més altes en una altra. El Polo-Club era un espai tancat per enfortir la imatge dels sectors socials més privilegiats i assegurar uns hàbits de sociabilitat que es veien amenaçats per l'extensió d'un públic més multitudinari en els espais públics d'oci. Una luxosa gàbia d'or que hagueren d'abandonar perquè excedia la seva voluntat de sacrifici per l'oci.

Un cas semblant a l'anterior fou el que esdevingué amb la introducció de la pilota basca. La pilota valenciana era l'autèntic esport de masses de l'època, i en la dècada de 1890 es podien trobar a la capital quatre trinquets, el més gran dels quals, el del carrer «Pelayo», fundat en 1869, continua en funcionament en l'actualitat. Des del 1857 aquesta pràctica esportiva estava reglada per l'Ajuntament i es tractava d'un esport professionalitzat que reunia un nombrós públic regularment, practicants *amateurs* i espectadors que creuaven travesses en un espai físic que no feia distincions entre les persones que integraven les grades. L'entrada tenia un preu molt assequible: cinc cèntims els dies normals amb partides de poc interès, i els dijous i diumenges amb les grans partides deu cèntims. Tot açò feia que el gruix que conformaven els seguidors d'aquest joc foren

8. *El Almanaque de Las Provincias 1884*, València, Imp. Doménech, 91-92.

les classes populars, malgrat que com recordava el periòdic conservador *Las Provincias*: «Entre el modesto público que acude á nuestros trinquetes [...] hay gran número de personas distinguidas que van allí llevadas por su afición, y que muchas veces pasan de espectadores á actores, jugando partidos concertados entre los mismos».⁹

Tanmateix, aquesta agradable camaraderia interclassista no acabava de fer el pes a tots i suposava, de nou, un obstacle per a la integració en les grades de les dones de la bona societat, ja que en els trinquets tothom s'asseu al costat de tothom. Per aquesta raó, quan en 1893 s'obrí a València un frontó de pilota basca, el *Jai-Alai*, *Las Provincias* promogué i mantingué una llarga campanya publicitària entre els sectors elegants per tal que s'aficionaren a la nova modalitat exaltant-la com un estadi superior i més modern dels tradicionals jocs de pilota. Aquesta era originària de Donosti, on havia sorgit feia uns pocs anys, i seguint la cort reial i l'*establishment* polític s'havia instal·lat a Madrid, per, des d'allí, irradiar-se a Barcelona i València com una novetat de bon gust i un pròsper negoci.

No obstant això, la principal diferència entre la pilota valenciana i la basca no tenia cap relació amb la modalitat de joc, el pes de la pilota, el blé... era el preu de les entrades. Una llotja amb sis entrades en el *Jai-Alai* per a veure un partit costava 20 pessetes. Pel contrari, l'entrada més econòmica, la de passeig en el terrat, valia una pesseta. Una cadira en la primera filera eren tres pessetes, mentre que en la segona filera las cadires suposaven una despesa de 2,5 pessetes. En total, s'establien onze modalitats d'entrades distintes amb una situació diferenciada i jerarquitzada pel seu preu; aquesta distribució de les localitats segons el seu valor era semblant a la del Teatre Principal l'arquitectura del qual tingué des d'un bon principi una clara voluntat de segregar socialment el públic.

Desgraciadament per a les classes més selectes, el *Jai-Alai* tampoc no funcionà. Al poc de temps, i malgrat els esforços publicitaris de *Las Provincias*, el valencians distingits es veren expulsats per apostadors professionals i espectadors populars que feren del *Jai-Alai* un espai propi, fins al punt que el periòdic blasquista *El Pueblo* quasi des de la seva aparició, li dedicà una secció fixa.

El negoci es traspasà un bon nombre de vegades, i s'intentà relançar-lo fent-hi exhibicions d'esgrima i gimnàstica sense cap èxit. Sols mereix destacar-ne la incorporació de pelotaris femenines valencianes en juliol de 1897, que, si bé en un principi no eren més que una estratègia comercial, reberen un sincer i calorós suport des de *El Pueblo* i foren considerades com a molt superiors als seus companys masculins.¹⁰ A principis de 1900, el *Jai-Alai* perdria quasi per complet la seva funció d'oferir espectacles esportius.

Estem, doncs, davant del fracàs d'un espai públic potencialment interclassista; però amb uns canals de sociabilitat restringits per la segregació física de les llotges i les grades. Un espai de sociabilitat delimitada promocionat des de *Las*

9. *Las Provincias*, 10 de març de 1893.

10. *El Pueblo*, 19 de juliol de 1897; *El Pueblo*, 28 de juliol de 1897.

Provincias per aconseguir gaudir d'un punt de reunió que permetera a les classes altes i distingides tenir un escenari de representació i reconeixement mutu, alhora que projectiu enfront d'unes grades formades per les classes mitjanes, seguint la moda imperant en Madrid i Barcelona. La creació d'un públic clarament ordenat i jerarquitzat assegurava la vigència de les distàncies socials sense necessitat de relegar a la vida privada o als espais tancats els elements que havien de capitalitzar tota l'atenció de la societat valenciana. En el frontó, tothom coneixia el seu lloc i el seu lloc era conegut per tot el món. Pel contrari, els trinquets suposaven un model antitètic: eren un espai públic ni ordenat ni jerarquitzat, d'accés fàcil i igualitari, i de contacte i intercanvi difícilment evitable. A més, no pretenien com el Jai-Alai incloure el sector femení entre els espectadors.

Democràcia sobre dues rodes

Si les classes altes fracassaren en la seva consecució d'entreteniments esportius amb regust aristocràtic, no es pot dir el mateix de les classes mitjanes, que tingueren en el ciclisme una pràctica esportiva que simbolitzava els valors ideals que les havien de caracteritzar. El 1886 es disputà la primera carrera pública a la ciutat, i des d'aquesta data l'afició no deixà de créixer, fins al punt que s'establí durant la Fira de Juliol una carrera que convocava corredors de tot Espanya i atreïa una multitud d'espectadors. Durant la dècada de 1890, aquesta cita anual es consolidà i passà a formar part, amb competicions d'altres ciutats, d'un circuit nacional integrat per esportistes semiprofessionalitzats, que, en molts casos, també eren representants o venedors de conegudes marques de bicicletes. Fou en aquests anys que es forjà la rivalitat de les dues primeres grans figures del ciclisme espanyol: el madrileny Luis del Campo (que participà en deu carreres de la Fira de Juliol celebrades entre 1891 i 1896 i que va guanyar un total de 1.475 pessetes) i del valencià Ricardo Minué Puchades (que prengué part en 22 carreres entre 1891 i 1906, i va aconseguir 1.750 pessetes en premis).

Els primers aficionats a associar-se foren els 61 membres que el 1892 fundaren el Club-Ciclista-Valenciano,¹¹ la majoria dels quals provenien de professions vinculades a l'Administració com ara escrivans, jutges, professors, o propietaris d'establiments comercials. És a dir, persones adscrites des d'un punt de vista teòric a la sempre voluble i confusa classe mitjana. Tanmateix, més enllà del perfil sociolaboral, la imatge autoreferencial que tenien els ciclistes subratllava amb orgull la seva condició. Com es podia llegir en *El Tándem*, la revista del Club-Ciclista-Valenciano:

11. Arxiu de la Delegació del Govern Civil, Libros de Registro de entrada de asociaciones, Libro I, núm. 287.

«La bicicleta es [...] un triunfo de la ciencia; un sistema de locomoción individualista [cursiva en el original] como ninguno; un medio de salvar el espacio, comparable al de los trenes de las vías férreas; una economía de fuerzas verdaderamente admirable.

Y todavía será más: será el caballo de acero de toda la clase media, de los que no podemos tener ni coche de lujo, ni constantemente coche de alquiler, ni caballo de montar, ni cocheros y lacayos por añadidura. [...]

Como [sic] que una de las necesidades supremas de la humanidad es salvar el espacio, acercarse el hombre al hombre: se acercan por el divino principio de fraternidad y de sociabilidad, y después de acercarse, ó para estrecharse las manos juntas trabajen sobre el mismo mecanismo, necesitan separarse para afirmar su libertad y su individualismo. Si no pudieran aproximarse unos á otros, tendríamos la pulverización humana; pero si no pudieran separarse después de haber fraternizado en la unidad del sentimiento y en la unidad del trabajo, tendríamos la fatalidad de las grandes masas aglomeradas, que se estrechan y se oprimen, matando los movimientos espontáneos en que la voluntad libre se manifiesta; pues la bicicleta acerca y aleja y á veces camina tan veloz como un tren ó poco menos.»¹²

Per tant, trobem una identificació positiva amb la «clase media, de los que no podemos tener ni coche de lujo, ni constantemente coche de alquiler, ni caballo de montar, ni cocheros y lacayos por añadidura». Una classe mitjana que havia assimilat els valors d'un liberalisme democràtic, defensor alhora del «divino principio de fraternidad y de sociabilidad» i de «su libertad y su individualismo».

Aquesta comunitat sobre dues rodes, a més de fer excursions al camp, tenia com a espais propis els tres velòdroms que hi havia en la ciutat a mitjan dècada de 1890. Allí es podia llogar una bicicleta i rebre lliçons gratuïtes qualsevol dia de la setmana de cinc de la matinada fins les onze i mitja de la nit. Però no sols hi havia una gran amplitud d'horaris: els tres velòdroms competien oferint ofertes i grans comoditats. De fet, el velòdrom dels germans Amat, obert el 1896, era realment modern i luxós:

«Su pista tiene un desarrollo de 333 metros, [...] hay cinco bocas de riego que mantienen el piso en constante frescura, pues se riega tres veces al día. A la derecha de la pista se están arreglando cincuenta palcos con toda clase de comodidades, y á la izquierda se coloca un banco corrido y sillas, en cuyas localidades podrán tomar asiento con toda comodidad, más de mil espectadores. [...]

En cuanto á servicios y dependencias, se ha introducido la última palabra en materia de adelantos. Hay un gran salón primorosamente arreglado, capaz para 80 máquinas destinadas á alquiler, todas numeradas. Por un extremo se comunica este salón con el taller de recomposición, y por el otro con la contaduría, que

12. *El Tandem. Revista de los sports*, any I, núm. 12, 1895, 1-2.

sirve á la par de vestíbulo para penetrar al tocador y cuartos de duchas. También hay una serie de pequeñas habitaciones para cambiar de traje las señoras y caballeros ciclistas, y otro espacioso departamento, aislado de los anteriores destinado á café.

*El alumbrado es eléctrico: en la pista hay seis potentes focos de arco voltaico, uno á la puerta de la calle Guillen de Castro, y otro un poco más adentro.*¹³

Fou just després de l'obertura d'aquest velòdrom, que el ciclisme valencià disfrutà del seu punt àlgid d'atenció pública i mediàtica, malgrat que el Club-Ciclista-Valenciano mai no pretengué representar col·lectivament els ciclistes i mai no passà de ser una associació civil que reunia particulars. En 1897, tant *El Pueblo* com *Las Provincias* inclourien columnes setmanals on es difondrien notícies sobre el món ciclista, s'animaria les dones a iniciar-se en aquest esport o es debatria sobre la moda en el vestir dels corredors. Destaca el redactor del periòdic conservador *Las Provincias*, «Galo-Pista», que des d'aquest mitjà faria contundents proclames en favor de la democratització del ciclisme. Amb relació a la demanda del tancament de tendes de lloguer de bicicletes que feu la premsa esportiva de Madrid i Barcelona, escrivia: «*Tan pronto han notado que los hijos del pueblo montan en bicicleta, han puesto el grito en el cielo, haciendo cerrar las tiendas de alquiler [...] ¿Conduce á algo práctico el cierre de dichas tiendas de alquiler? ¿Gana algo el ciclismo con esta medida? En mi humilde opinión, no. El Sport velocipédico no se ha fundado exclusivamente para que se dediquen a él las personas acomodadas [...] prohibir a los pobres que usen la bicicleta, es iniciar una campaña contra el ciclismo, obstruyendo la propagación de este. [...] Hay que gritar con entusiasmo: ¡Qué monten todos!*».¹⁴

Per tot açò, es pot dir que el ciclisme articulà un discurs comú en què el simple fet de muntar en bici era significatiu de la pertinença a una classe mitjana amb una funció democratitzadora. A la ciutat de València, els ciclistes es veien ells mateixos com una comunitat d'iguals que s'anava estenent entre la població gràcies al desenvolupament econòmic. El ràpid i fort arrelament del ciclisme a València es construí gràcies a un petit imaginari col·lectiu, compartit per *El Pueblo* i *Las Provincias*, que representava les classes mitjanes professionals com el motor del progrés al lloc d'un cavall d'acer. Era la idea de la democràcia com l'imperi de les classes mitjanes, segons la inspiració de Tocqueville, l'impuls que hi havia darrere dels esforços per difondre i estendre la bicicleta.

Tanmateix, l'entrada del segle XX i la normalització fins a la quotidianitat d'aquesta pràctica esportiva, així com l'aparició del motociclisme en 1902, acabarien fent del cavall d'acer de la classe mitjana una simple bicicleta.

13. *Las Provincias*, 15 de juliol de 1896.

14. *Las Provincias*, 15 de setembre de 1897.

Col·laboració i exclusió en el projecte de gran ciutat

La primera dècada del segle XX es troba marcada a la ciutat de València per la consecució de l'hegemonia en l'Ajuntament pels blasquistes i per la reacció de la dreta confessional que intentaria construir un moviment polític de base i agrupar tots els enemics del republicanisme sota La Liga Católica, malgrat que els liberals i també part dels conservadors liberals no s'hi mostraren fervorosos col·laboradors.¹⁵

És també en aquests anys quan es creà i consolidà la institució esportiva més ambiciosa que havia conegut la ciutat, El Club Náutico de Valencia, que encara avui perdura. A principis del 1900, Bilbao, Barcelona, Donosti i Alacant disfrutaven de les seves pròpies entitats dedicades a l'oci marítim, mentre que a València havien resultat infructuoses totes les temptatives en aquest sentit. En desembre de 1903 es reuniren al Cercle de Belles Arts grans comerciants vinculats al port i al partit conservador per impulsar un club nàutic a la ciutat de València, tot i que en els següents dos anys es mostrarien inactius.

Probablement, no pogueren portar endavant el seu projecte, perquè en aquests anys es visqué una forta conflictivitat laboral al port que enfrontà els estibadors i el seu dret de sindicació contra les navieres i la lliure contractació. Els treballadors tingueren un gran aliat i defensor en el blasquisme i el periòdic *El Pueblo*, i van aconseguir a finals de 1904 veure part de les seves reivindicacions respectades.¹⁶

No seria fins, precisament, el 1905 que el club nàutic donaria senyals de vida. L'arribada de dos creuers de guerra, el *Minneapolis* i el *Caesar*, de la marina dels Estats Units s'aprofità per organitzar les primeres regates exitoses. Els «ianquis», enlloc de servir de diana per a les soflames vindicatives i militaristes, foren els convidats estelars, fins al punt que el seu comandant, C.M. Chester, va presidir l'esdeveniment en el qual els *marines* van participar en una competició amb premis en metàl·lic. No es pot oblidar que no feia més que uns mesos, *El Pueblo* havia protagonitzat una forta campanya d'agitació al carrer contra l'arquebisbe Nozaleda per la seva falta de patriotisme durant la guerra de Filipines. Però aquesta vegada, tant *Las Provincias* com *El Pueblo* elogiaren i donaren gran cobertura a l'acte: «*EL PUEBLO envía á todos los clubsmans [sic] que ayer regatearon un aplauso entusiasta, y felicita calurosamente á la comisión organizadora del festejo, especialmente á los socios del Club Valenciano*».¹⁷

L'únic mitjà que mostrà el seu malestar amb aquest tipus d'entreteniments fou *El Diario de Valencia*, portaveu de la lliga catòlica, que també fou l'únic que no tractà amb educació els americans: «*Por la tarde me fuí al puerto á ver*

15. J. V. CASTILLO GARCÍA, *La política de los camaleones. Los conservadores valencianos durante la Restauración (1875-1923)*, València, Universitat de València, 2002, 51-82.

16. R. REIG, *Obrers i ciutadans. Blasquisme i moviment obrer*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1982, 187-219.

17. *El Pueblo*, 22 juliol de 1905.

*las regatas, á ver si me divertía, después de cuarenta horas de aburrimiento. No fué así; me aburrí soberanamente; prefiero las carreras de burros [...] Los marinos del buque yanqui Minneápolis han regateado también, y un bote de aquí se metió entre ellos y les estropeó la correría. ¡Bravo!».*¹⁸

El club nàutic s'havia transformat en una empresa compartida entre els conservadors liberals i els republicans, que comptava entre els seus socis amb els següents regidors blasquistes: Francisco Gómez Cano, important constructor del port,¹⁹ Vicente Miquel Chillida, agent de duanes en els molls 15-16,²⁰ o simpatitzants d'aquesta tendència com el consignatari Francisco Perera Garrigó.²¹ Per tant, com és lògic, el club gaudia del suport dels dos principals periòdics, mentre que la Liga Católica, l'objectiu de la qual era lluitar contra la secularització de la societat i, en conseqüència, contra l'oci secularitzat, no podia amagar l'animadversió que li produïa un espai de convivència i col·laboració entre conservadors i republicans. Els seus plantejaments polítics negaven intrínsecament la pluralitat i els impossibilitaven per assumir valors liberals transversals com són l'autonomia individual, la lliure competència, el respecte a unes regles de joc equànimes per a tots, el cosmopolitisme... que solien caracteritzar els clubs esportius, tot i ser apolítics.

Però, òbviament, això no significava que es tractara d'una entitat popular i oberta a tothom. L'estructura organitzativa de la societat tractava de combinar la cultura política elitista dels conservadors amb la més democràtica dels republicans i mantenir sempre la «pau política» amb l'ajut del tercer article dels estatuts: «*Quedan en absoluto prohibidas en el local de la Sociedad toda clase de manifestaciones y discusiones políticas y religiosas.*»²²

Per a ser soci numerari, a més de ser presentat per dos membres antics, s'havia de pagar una quota d'entrada de 10 pessetes i una mensualitat de 3 pessetes mentre que per a formar part dels socis transeünts sols s'havien de pagar 3 pessetes mensuals, però no es tenia ni veu ni vot en la presa de decisions. Els socis fundadors havien de posseir 250 pessetes en participacions del club i gaudien d'una sobrerrepresentació en la junta directiva. Tanmateix, per a entrar en aquesta societat marítima no era necessari tenir cap tipus d'embarcació pròpia i es podien utilitzar les comunes del club.

Tot açò contrasta amb les quotes del Real Club Nàutic de Barcelona, que variaven entre les 25 pessetes i les 5 pessetes mensuals, i amb la segregació física i en drets dels distints socis que allí imperava,²³ ja que el club de València

18. *La Voz de Valencia*, 22 de juliol de 1905.

19. R. REIG, *Blasquistas y Clericales*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1986, 234.

20. Arxiu Central de la Generalitat Valenciana, Expedientes transferidos de la Delegación del Gobierno. Asociaciones en vigor anteriores a la Ley 191/64. 1/2262-8,

21. *El Pueblo*, 29 de juny de 1908,

22. *Estatutos del Club Náutico de Valencia*, Grau / Valencia, Imp. y Pap. de Alfredo Cot, 1903.

23. X. PUJADAS i C. SANTACANA, *Història il·lustrada de l'esport a Catalunya. Vol. I (1870-1931)*, Barcelona, Columna, 1994, 48-52.

mantenia la filosofia d'«un home, un vot» per a socis fundadors i numeraris, i respectava les votacions secretes.

Per tant, no és exagerat sostenir que en la primera dècada del segle XX, les famílies conservadores conjuntament amb els polítics republicans portaren endavant el projecte del Club Nàutic amb èxit, i crearen un espai de convivència i col·laboració competitiva que els reunia com a iguals. *El Pueblo* ressaltaria que les regates eren la festa de «*la gente de mar, los técnicos y los verdaderos clubs mens [sic], socios del Club*», d'una gran ciutat portuària plena d'amants de la navegació «*tanto entre los verdaderos lobos de mar como en otras esferas sociales, donde abundan los amateurs con honores de profesionales del deporte náutico*».²⁴ El blasquisme volia integrar totes les classes socials en la construcció d'una ciutat comercial i moderna i s'esforçava per jugar la carta del patriotisme local projectant la imatge d'una València abocada al mar, on el veritable mèrit com a marí estava per sobre de qualsevol altra consideració. Probablement per aquesta raó, en les regates que se celebraren en aquells anys, s'incloueren competicions també entre pescadors del Grau,²⁵ convençuts partidaris del blasquisme que no encaixaven ben bé en el perfil d'un *sportman* elitista i aristocràtic.

Un cas antagònic a l'anterior seria el de l'Sporting Club, fundat en març de 1905. La seva missió originària seria rescatar, altre cop, la pràctica del patinatge per als joves de les bones famílies valencianes, com ja ho havia intentat l'extint «Polo-Club». En aquesta ocasió, s'habilitaren uns jardins particulars pròxims a l'Albereda i es limità pels estatuts qualsevol ampliació de la base social. D'aquesta manera, s'aconseguia, per fi, un espai de sociabilitat amb una oferta d'oci restringida, on el reconeixement mutu i la protecció enfront de l'avanç de les classes mitjanes estigueren assegurats. Els seus integrants eren terratinents, militars i comerciants, majoritàriament vinculats a la Liga Catòlica, malgrat que un petit nucli d'estrangers afincats a la ciutat aconseguí formar-ne part. Foren ells, precisament, els qui utilitzaren aquestes instal·lacions per a introduir la pràctica del Lawn-Tennis en València i dotar d'un caràcter a l'entitat que excediria la simple festa de societat. Destacà Alfredo Faulconbridge, un anglès protestant exportador de cítrics, que fou el tercer president de la societat i el patriarca de la petita escola de tennistes valencians.²⁶ Així era que, mentre «*el elemento joven se apresuró á cultivar su afición predilecta, comenzando por un rigodón de honor*»; en la pista s'enfrontaven els senyors Faulconbridge, Walker i «*M. Herr Voss*».²⁷

Com ja havia succeït amb el Polo-Club difondre els esports i les seves pautes de comportament entre els fills de les grans fortunes era el de menys en l'Sporting Club, com recordava el periòdic conservador *Las Provincias* sense

24. *El Pueblo*, 29 de juny de 1908.

25. *Las Provincias*, 27 maig de 1907; *El Pueblo*, 27 de maig de 1907.

26. P. LLORET, 1905-2005. *Club de Tenis Valencia. Cien años de historia*, València, Generalitat Valenciana, 2006, 20-42.

27. *Las Provincias*, 11 de maig de 1906.

cap pudor: «*El hacer más de dos años que nuestras bellas paisanas lo están practicando [el tennis] en el Sporting, creemos son motivos más que suficientes para despertar la afición á tan elegante sport*». ²⁸

Finalment, el jovent més selecte tenia un espai de sociabilitat que oferia saludables diversions a l'aire lliure per a ambdós gèneres. Un espai restringit i blindat enfront de la concurrència de persones d'altra extracció social, que reunia els elements més destacats de les elits conservadores en el marc d'un esbarjo ideal i perfecte, tantes vegades perseguit. L'Sporting Club fou el primer èxit en l'assimilació de pautes socials vinculades a l'esport que caracteritzava les classes dominants angleses, tingudes com el model ideal d'una aristocràcia dirigent i modernitzadora de l'economia. Era, doncs, també una forma de fer més visible el desig d'excloure's d'una ciutat popular i blasquista que tenien unes elits segures de la seva autosuficiència, malgrat que necessitaren de la concurrència d'estrangers aliens a la lliga catòlica per aprendre a jugar al tennis.

Conclusions

El transcurs històric de la pràctica esportiva ha posat en relleu l'evolució de la ciutat entre 1875-1909. Si en la polis de mitjan segle XIX, com escrivien Justo Serna i Anacleto Pons, «*el burgués valenciano se recrea y recrea un universo propio en el que el protagonista es él mismo y en el que, como prueba del ascenso logrado, hace manifiesto su status social*», ²⁹ en els anys de la Restauració eixe agradable domini de l'espai públic es faria molt més difícil, tal com apuntaven els historiadors citats.

El Casino de Cazadores creat en 1880, set anys abans de la «*Ley de Asociaciones*», és un exemple del nou marc de sociabilitat que buscaven els líders restauracionistes. La seva primera directiva estava formada per un grup d'homes que iniciaria als pocs anys dispars carreres polítiques en representació tant dels liberals com dels conservadors. La seva societat comptava amb 400 membres de distint perfil professional i un dels seus vocals era un velluter. El Casino de Cazadores agrupava i canalitzava una arrelada afició al tir, i creava espais per al seu exercici sota la seva supervisió i es configurava com un interlocutor amb el Govern Civil. Una interlocució mediatitzada, precisament, pels prohoms del nou règim que ocupaven càrrecs de responsabilitat i gestionaven, alhora, un centre de poder informal en paral·lel a la mateixa Administració pública. El seu objectiu no era conservar tradicions elitistes o enfortir un exclusivisme aristocràtic, sinó tot el contrari: ampliar els canals de participació per ordenar-los obligatòriament sota la representació dels afins al sistema. Quan en 1887 Gandia desafia València, el Casino de Cazadores demostrà que era capaç de mobilitzar

28. *Las Provincias*, 3 de juny de 1907,

29. J. SERNA i A. PONS, *La ciudad extensa. La burguesía comercial financiera en la Valencia de mediados del siglo XIX*, València, Diputació de València, 1992, 107.

8.000 persones i *Las Provincias* es delectà projectant la imatge d'una ciutat interclassista unida i triomfadora. És més, els directius de l'entitat, que promogueren la creació d'un espai imaginat de competició que comprenia l'antic regne de València, mostraven la seva voluntat de ser tractats com els dirigents del territori per ser els representants del seu Cap i Casal.

Però, en aquests mateixos anys, les famílies selectes havien descobert l'afeció pel patinatge. Desafortunadament per a ells, sectors més modestos començaren a ser seduïts per aquesta nova moda i acabaren desplaçant els primers seguidors de l'única sala *d'skating* que hi havia a la ciutat. Tanmateix, les desil·lusions creixerien al llarg de la dècada de 1890, quan la mateixa societat desbordaria els canals fixats pels inicis de la Restauració per a la seva participació i es reintroduiria el sufragi universal masculí. El primer fracàs fou el *Jai-Alai*, que naixqué amb la intenció d'introduir el joc de pilota basca com un substitutiu de la pilota autòctona. El frontó amb la seva distribució del públic en grades jerarquitzades trencava amb el disseny dels populars trinquets, on els espectadors no tenien possibilitats de diferenciar-se els uns dels altres i on el contacte físic era quasi inevitable. Tot i que foren les persones d'un estracte social humil i mitjà els qui acabaren per apropiarse d'aquest espai, que mai no arribà a ser un lloc de reunió i diversió per a les famílies elegants.

Una altra empresa que tampoc no reeixí fou el Polo-Club. Aquest ja no era l'intent de construir un espai públic per a l'exhibició i la representació de les classes altes valencianes, sinó un recinte tancat i aïllat per a evitar la intromissió dels elements populars. La seva principal funció fou recuperar el patinatge per al goig dels joves acomodats, però desaparegué sense que cap de les grans fortunes valencianes fes res per salvar l'equitació. Això passava just al mateix temps que als carrers proliferaven els cavalls d'acer. La bicicleta fou a València un símbol d'indentitat de les classes mitjanes i tingué una destacable difusió, que les va conferir una imatge icònica fàcilment reconeixible.

La dècada de 1890 no fou una dècada de parèntesis fins l'arribada del republicanisme blasquista, com ja intuïa Ramir Reig;³⁰ si aquest articulà un discurs i mobilitzà l'electorat fou gràcies a la democratització que experimentaren els espais públics de la ciutat en aquests anys. La progressiva difusió dels esports construí aficions compartides per molts ciutadans que podien ser simples espectadors o protagonistes actius. Això obligà a modificar els usos dels espais públics, fent-los més democràtics i oberts. És més, la mateixa naturalesa dels esports moderns dotava de sentit la coherència d'aquests canvis: la lliure concurrència, la igualtat, el triomf del mèrit... era un espectacle públic en què funcionaven les mateixes regles que havien d'imperar en una democràcia liberal idealitzada.

La primera dècada del segle XX presencià el naixement de dues entitats semblants, però antitètiques: el Sporting Club i el Club Nàutic. El primer suposà el tan perseguit somni de les classes dirigents conservadores de tenir un espai pri-

30. R. REIG, «El republicanismo popular», *Ayer* 39, 2000, 83-102.

vat completament restringit de sociabilitat semblant al de les grans capitals europees, mentre que el segon era la irrefutable evidència que els líders blasquistes eren imprescindibles si es volia portar endavant projectes propis d'una gran ciutat. Els descendents de les grans famílies comercials de mitjan segle XIX, com foren Vicente Puchol Sarthou o Manuel Perera,³¹ alçaven amb la participació dels regidors republicans lligats econòmicament al port un ambiciós centre d'esplai que els periòdics utilitzaven per elevar l'orgull de la ciutat.

Per tot açò, no es pot minimitzar l'impacte de les pràctiques esportives en la societat civil, potenciant-ne l'autonomia i l'articulació. Els esports, absents de plantejaments ideològics impregnats de nacionalisme o militarisme, tingueren un paper destacat en la configuració d'espais públics més democràtics i participatius.

31. SERNA i PONS, *La ciudad extensa...*, 74-75.

